

‘Vondels *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*’

E.K. Grootes

bron

E.K. Grootes, ‘Vondels *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* (1650)’. In: T. Cram et al. (red.), *Weerwerk. Opstellen aangeboden aan professor dr. Garnt Stuiveling ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar aan de universiteit van Amsterdam*. Van Gorcum, Assen 1973, p. 81-95, 253-258.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/groo028vond01_01/colofon.htm

© 2001 dbnl / E.K. Grootes

Vondels *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste* (1650) *

E.K. GROOTES

De Nederlandse zeventiende eeuw is betrekkelijk arm aan literatuur-theoretische geschriften. Van Hamels werk over de zeventiende-eeuwse literaire opvattingen 'bewijst dit op vele plaatsen, al heeft de auteur ook nog zo ijverig verspreide uitspraken over literatuur verzameld; een gedeeltelijke verklaring voor het verschijnsel werd gesuggereerd door Smit.²

Bij deze stand van zaken winnen de uitzonderingen aan gewicht. Hiertoe zijn onder de geschriften in de landstaal met name de beschouwingen van Vondel te rekenen.

Vondels *Aenleidinge*, door Van Hamel als 'een formeele theoretische verhandeling' aangeduid,³ wordt vaak genoemd en geciteerd, maar nergens in extenso behandeld. Van Hamel zelf haalt slechts incidenteel losse passages uit de *Aenleidinge* aan: een gevolg van zijn methode, waarbij teksten alleen bestaan als demonstratiemateriaal voor de verschillende opvattingen.⁴

De grote handboeken bepalen zich voornamelijk tot lovende uitspraken, meestal zonder veel argumenten.

Kalff beperkt zich bij zijn behandeling van Vondel in het vierde deel van zijn *Geschiedenis* ertoe, de *Aenleidinge* een 'belangwekkende reeks van losse gedachten en opmerkingen over poëzie' te noemen.⁵ Deze karakterisering herhaalt hij in zijn hoofdstuk over Poëtië in het volgende deel. Hij wijst daarbij op de invloed van Horatius, maar is van mening dat oorspronkelijkheid in dit geschrift overweegt. Kalff noemt in dat verband Vondels 'verdediging der moedertaal, zijn opwekking tot de auteurs om de schatten dier taal te leren kennen, zijn opmerkingen over onze oude liederen, over versmuziek en rijm, epitheta, duisterheid in poëzie, het nut van vertalen, plagiaat en navolging, het nieuwe in de literatuur'. 'Vooral die opmerkingen maken', zegt Kalff, 'Vondel's *Aenleidinge* tot het beste Nederlandsche werk over poëtië van dien tijd.'⁶

Te Winkel spreekt over 'pittige en beknopte lessen aan aankomende dichters'. Hij is van mening dat Vondels lessen ook in 'de huidige tijd' nog niets van hun betekenis hebben verloren. Ten bewijze daarvan citeert hij een groot aantal passages uit de *Aenleidinge*.⁷

* Dit artikel heeft een aantal aspecten gemeen met de verhandeling over Vondels *Aenleidinge* van Dr. S.F. Witstein (TNTL 88 (1972), 81-106). De twee studies zijn onafhankelijk van elkaar tot stand gekomen; de kopij voor dit artikel was al ingeleverd, toen de studie van Dr. Witstein verscheen.

In de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* wijst De Jong op de aanwezigheid van klassieke reminiscenties in de tekst.⁸ ‘Maar al die van anderen ontvangen gedachten waren in Vondels geest verwerkt en zo ontstond een verzameling zeer behartigenswaardige raadgevingen voor aankomende dichters.’ De Jong releveert dan de belangrijkste punten uit Vondels betoog, en illustreert ze met korte citaten.

In het voorafgaande deel van dit handboek had ook Overdiep, sprekend over Vondels opvattingen van de harmonie van vorm en inhoud in de poëzie, enige regels aan de *Aenleidinge* gewijd: ‘Ook Vondel's *Ars poëtica*, de *Aenleidinge* ter *Nederduitsche Dichtkunste*, handelt in zeer concreten zin over versvorm en taalstijl, over de levende relatie tusschen innerlijk zieleleven en poëtische vormgeving, als het verhevenste doel des dichters: [...]’⁹

De uitvoerigste bespreking van de *Aenleidinge* maakt deel uit van Prinsens inleiding over Vondels proza, in het eerste deel der W.B.-editie.¹⁰ Zijn interpretatie legt de nadruk op het ‘spontane’ van de *Aenleidinge*: ‘Het typische in de *Aenleidinge* is, dat deze Vondel, die zoo volgepropt zit met classicistische geleerdheid, met allerlei voorschriften van renaissancisten en philologen, deze praktische kunstleer zoo klaar en eenvoudig neerschreef zonder eenigen omhaal van boekenwijsheid, zonder zich eerst omschanst te hebben met machtige folianten. Hij greep zijn leer zoo maar in eens midden uit de praktijk, zooals hij ze op het moment zelf duidelijk voor zijn geest zag staan, in weinige bladzijden wat voor allen in alle tijden voldoende, maar dan ook strikt noodzakelijk is om trouw te behartigen.’ Wel wijst ook Prinsens enige regels verder op de invloed van Horatius' *Ars Poetica*: ‘[...] toch voelen we telkens dat Horatius' *Ad Pisones* heel krachtig en welbewust in hem leeft.’ Hij citeert vervolgens met instemming een groot aantal passages uit de *Aenleidinge*. Ter vergelijking haalt hij onder meer enige uitspraken van Jan van Hout aan.

Deze verschillende beschouwingen wijden betrekkelijk weinig aandacht aan de *Aenleidinge* als tekst, als gestructureerd betoog. En ze houden zich evenmin uitvoerig bezig met de vraag wat Vondel hier precies zegt, hoe we de verschillende uitspraken moeten interpreteren en in welke literatuur-theoretische context ze staan.

Een verklaring hiervoor zou men kunnen zoeken in de schijn van ‘eenvoud’ die de tekst wekt. Wat Vondel zegt over het dichterschap leek zo vanzelfsprekend, dat het weinig behoefte deed ontstaan om zijn raadgevingen nader te becommentariëren. Het moet deze ‘eenvoud’ geweest zijn die naast Prinsens ook Sterck¹¹ heeft doen denken dat Vondel in de *Aenleidinge* geheel op eigen ondervinding steunde. Deze wat naïeve mening is door Maximilianus gekritiseerd, toen hij, in aansluiting op notities van Kalff en anderen, aantoonde hoe de *Aenleidinge* op tal van plaatsen direct afhankelijk is van Horatius' *Ars Poetica*.¹²

Daarmee werd Vondels betoog nog eens geplaatst in de traditie waartoe het behoort: die van de renaissancistische poëtica, waarop Horatius zeer grote invloed heeft gehad.¹³ In het volgende hoop ik aan te tonen, dat de *Aenleidinge* nog meer met alle vezels vastzit in de retorisch-poëtische traditie van de Renaissance,¹⁴ dan tot dusverre is gebleken.

De eerste vraag die we ons kunnen stellen, is: wat is het nu eigenlijk voor een tekst, deze *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*? Hebben we hier nu inderdaad

te maken met wat Van Hamel ‘een formeele theoretische verhandeling’ noemt, en wat in de W.B.-editie van Vondels werken ¹⁵ een ‘beknopte renaissance-aesthetica’ heet? Het komt me voor dat deze formuleringen meer doen verwachten dan door de bescheiden opzet van de *Aenleidinge* wordt waargemaakt.

Wanneer we immers inventariseren welke onderwerpen Vondel aansnijdt, dan kunnen we alleen maar vaststellen, dat een aantal centrale ‘topics’ uit de literaire theorie van de Renaissance afwezig is of slechts terloops wordt aangeroerd.

De verhouding poëzie - werkelijkheid, de hele problematiek van de *mimesis*, duikt slechts even op in r. 183 (‘Wie de natuur allernaest volgt, die is de rechte Apelles, [...]’) als onderdeel van de behandeling van het *decorum*.

De functie van literatuur, met name de vraag of poëzie zedelijke lessen moet geven, wordt alleen in een negatieve formulering aangestipt (toneel met ‘ongebundene en oneerlijke woorden en vonden’ (r. 194) ... ‘bederft de zeden’ (r. 200)). Zelfs de alomtegenwoordige horatiaanse formule ‘nut + vermaak’ ontbreekt in de tekst.

De genreleer komt niet aan de orde; de theorie van het drama, die zo vaak centraal staat in literatuurbeschouwelijke geschriften, vinden we in de *Aenleidinge* niet terug.

Vondel haalt ook geen enkele autoriteit op het gebied van de literaire theorie aan. Elders doet hij dat wel: zo noemt hij in het *Berecht aen de begunstelingen der toneelkunste* voor *Jeptha*, zijn model-verhandeling ¹⁶ over de tragedie, een dertiental ‘grote namen’ op dit terrein.

De *Aenleidinge* is geen afgeronde literatuurtheorie, zelfs geen theorie-in-een-notedop.

¹⁷ Als we de tekst moeten plaatsen in een categorie van geschriften, dan behoort hij eerder tot de *τεχναι* (*artes*), dan tot de theorieën. En dat nog in beperkte zin: misschien kunnen we beter spreken van een aanzet tot een *ars* of een verzameling punten eruit.

Lausberg definieert een *ars* als ‘ein System aus der Erfahrung (εμπειρια) gewonnener, aber nachträglich logisch durchdachter, lehrhafter Regeln zur richtigen Durchführung einer auf Vollkommenheit zielenden, beliebig wiederholbaren Handlung, die nicht zum naturnotwendigen Geschehensablauf gehört und nicht dem Zufall überlassen werden soll’.¹⁸ Als zo'n systeem van regels valt in de eerste plaats de retorica aan te wijzen.

Een dergelijk logisch opgebouwd geheel van zeer gedetailleerde voorschriften vinden we bij Vondel niet. Vondel heeft zich bewust beperkt tot een ‘ruwe schets’ (r. 220-21) en technische details als ‘de voeten en maet der vaerzen, en den ommetreck en aert van allerhande rijmen en dichten’ (r. 221-23) buiten beschouwing gelaten.

In dit streven naar beperking is de *Aenleidinge* te vergelijken met de *Epistula ad Pisones*, waarin eveneens allerlei kwesties meer worden aangestipt, dan systematisch en grondig behandeld. Dat echter ook onder de schijnbare grilligheid van Horatius' brief het ‘leerboek’-schema der *artes* als een soort dieptestructuur aanwezig is, wordt aannemelijk gemaakt door Brink,¹⁹ die veel aandacht wijdt aan Neoptolemus van Parium als mogelijk voorbeeld van Horatius in dit opzicht.

Kenmerkend voor een *ars* is, dat zij onderwezen en aangeleerd kan worden.²⁰

Wat ons nu bij het lezen van Vondels tekst opvalt, is de grote frequentie van termen en begrippen die verband houden met het leerproces. In de *Aenleidinge* staat duidelijk de didactische situatie in het middelpunt: de tekst heet ontworpen op aandringen van de ‘leergierigen’ (r. 218-20); de raadgevingen zijn bestemd voor de ‘leerling’ (r. 16), d.i. degene die ‘voor Poeet wil gaen’ (r.65) en daarom bereid is zich te laten onderrichten (r. 103, 126, 173, 211). De noodzaak van ‘leeringe’ voor de aankomende dichter wordt al in de eerste zinnen beklemtoond (r. 1-8) en in de wijze waarop aan het leerproces wordt gerefereerd, herkennen we de uitgangspunten der klassieke *artes*.

Lausberg geeft een korte uiteenzetting over het didactisch systeem van de *artes* in het begin van zijn *Handbuch der literarischen Rhetorik*.²¹ Iedere *ars* vooronderstelt naast het aspect van leerbaarheid de aanwezigheid van natuurlijk talent (*ingenium*). Als dat er is, kan het leren van de *ars*, d.w.z. het uit het hoofd leren van de door het onderwijs (*doctrina*) verschaft en door studie (*disciplina*) geleerde regels, leiden tot kennis (*scientia*). Deze kennis moet voortdurend geoefend worden (*exercitatio*), onder toezicht van een leermeester of in een later stadium ook zelfstandig. Daarbij speelt het navolgen van voorbeelden, de *imitatio*, een belangrijke rol.

Deze weinige specifieke didactische principes, die natuurlijk in allerlei onderwijsmethoden te onderkennen zijn, krijgen een concrete vorm in het door de retorica beheerste onderricht van de scholen der humanisten. De daarbij toegepaste didactische technieken vormen volgens Bolgar de sleutel tot het begrijpen van de gehele complexe ontwikkeling van het humanisme gedurende de vijftiende eeuw.²²

Centraal staat in deze technieken de hantering van het notitieboek, waarin de leerling onder verschillende hoofden kan aantekenen wat hem bij zijn dagelijkse lectuur heeft getroffen: bijzondere woorden, beelden, stijfiguren, topen, sententiën, ideeën, wetenswaardigheden, anekdotes, verhalen. De gedachte achter dit systeem is, dat de indruk die een tekst op ons maakt, de som is van een aantal afzonderlijke indrukken, die elk terug te voeren zijn tot een bepaald deel of aspect van het geschrevene.²³ Wanneer men nu maar beschikt over een voorraad van dergelijke uitgelezen elementen, is het mogelijk een nieuw werk op hoog niveau te scheppen door het op oordeelkundige wijze herschikken van het materiaal, mits daarbij voldaan wordt aan de eisen van het *decorum*. Het bekendste voorbeeld van zo'n materiaalverzameling is Erasmus' *De duplici copia rerum ac verborum* (1512), een werk dat in de zestiende eeuw meer dan honderd drukken beleefde.²⁴

Opzet van het onderwijs was, dat dit materiaal niet alleen vergaard, maar ook gememoriseerd werd. Hiertoe werden mnemotechnische methoden ontwikkeld, die de leerling in staat moesten stellen een steeds groeiende voorraad ‘bouwstenen’ voor teksten paraat te hebben. Op deze wijze is de *imitatio* der klassieken niet een simpel navolgen van favoriete auteurs, maar een complex proces waarin een persoonlijke verwerking plaatsvindt van stilistische en vooral ook inhoudelijke componenten. Op deze activiteit is van toepassing het senecaanse beeld van de honingbij, die purend uit een grote verscheidenheid van bloemen haar honing maakt, als een produkt met een onmiskenbaar eigen karakter. Vossius haalt dit

beeld aan in zijn *De imitatione* (1647)²⁵, Vondel hanteert het in r. 108-109 van de *Aenleidinge*.

De *Aenleidinge* weerspiegelt op verscheidene plaatsen dit denken over de wijze waarop men tot auteur geschoold wordt. Kenmerkend is bijvoorbeeld de passage van r. 16 vgg., waar gewezen wordt op de voorgangers in de moedertaal:

‘Zoo men uit hunne gedichten en schriften, oock uit Neerlantsche hantvestboecken, de eige manieren van spreeken by een zamelt, en zich eigen maect; daer is een schat van welsprekenheit by der hant, veel tijts gewonnen, en middel om noch maghtigh in nieuwe koppelwoorden [...] aen te winnen, zoo men met oordeel te wercke ga.’

Het verzamelen en zich eigen maken van kenmerkende manieren van spreken, zodat men een schat van welsprekendheid bij de hand heeft, schetst exact het door Erasmus e.a. aanbevolen procédé. Het idee van het vormen van een voorraad van materiaal door de dichter klinkt ook door in r. 44, waar Vondel zegt dat het nodig is om ‘rijckdom van woorden en rijmklancken gereet te hebben’. En heel expliciet wordt de methode aanbevolen in r. 109-115:

‘Het waer raetzaem Salomons wijze spreucken, Cicero, Seneka, en Plutarchus wercken van de zeden, en het leven der doorluchtige mannen, en diergelijke schriften te lezen, en te herlezen. Wie in den vloet dezer pennen zwemt, zal overvloeien van zinrijcke gedachten en vaste stellingen. De Beeldenaer van den geestrijcken Ridder, Cesar Ripa, nu in Nederlansch verduitscht, bestellen geestige vonden, om het werck levendigh uit te drucken, en rijckelijck te bekleeden.’

Zinrijke gedachten, vaste stellingen, geestige vonden: het zijn bouwstenen voor het literaire werk, die de auteur ter beschikking moet hebben. Ook de uitspraak in r. 56-8:

‘Het scherpt de zinnen, en maect een goede pen zich te gewennen een zelve zaeck en zin op verscheide manieren te bewoorden, en cierlijck uit te drucken.’

verwijst naar de didactische methoden der retorica-leermeesters. Erasmus' *De copia* noemt vijftig variaties op de zin ‘Uw brief heeft me buitengewoon veel genoegen gedaan’.²⁶

De directe uitspraken over het leren worden begeleid door vergelijkingen en metaforen.²⁷ De parallel met de opleiding van de schilder is het verst uitgewerkt:

‘Dees begint eerst van eenige leden en deelen, eer hy een geheel lichaem tekent; en eerst van een geheel lichaem, eer hy een historie van verscheide beelden ordeneert, en gansche vertooningen op het panneel, als op een tooneel, stelt. Wanneer de deelen, elck in 't byzonder wel waergenomen zijn, dan zal het geheele werck wel volgen, daer men niet aen beginnen magh, voor dat men een vast begrijp, hant, en handeling van de byzondere

deelen hebbe. Zoo ziet men den besten meesteren de kunst af, en leert,
behendigh stelende, een' ander het zijne te laten.' (r. 118-25)

Hier geldt hetzelfde uitgangspunt als bij de dichtkunst: men gaat van de delen naar het geheel.²⁸

Ook in de andere beelden van Vondel komt de opvatting van poëtische scholing als een cumulatief proces tot uiting. Met eenvoudige oefeningen dient men te beginnen: kinderen die leren lopen, hebben eerst ondersteuning nodig (r. 127-29); met een schip waagt men zich in dieper water naarmate de ervaring toeneemt (r. 136-39); ‘by trappen klimt men eenen toren op’ (r. 143); ‘een rechtschapen Dichter slachte de stroomen, die niet af maer altijt toenemen’ (r. 167-68).

De ‘leeringe’ blijkt in de tekst een element te vormen dat continu aanwezig is. De *Aenleidinge* heeft dit gemeen met de *Ars Poetica*. Brink wijst op de ‘extraordinary importance which Horace attaches to the poet's craft. [...] For in the *Ars* the need for *studium* is not one of the set topics of the critical discourse. Rather the topic weaves its way in and out of the whole discourse unceasingly. It is present almost everywhere.’²⁹

Dat houdt niet in dat Horatius het andere aspect van het dichterschap, de natuurlijke begaafdheid, veronachtzaamt. Hij wijst wel degelijk enige malen op het belang van het *ingenium*. In de discussie over *ars* of *natura* verdedigt hij een compromis:

*Natura fieret laudabile carmen an arte,
quaesitum est: ego nec studium sine divite vena,
nec rude quid prosit video ingenium: alterius sic
altera poscit opem res et coniurat amice.*³⁰

Maar, zegt Brink, de *ars* krijgt de zwaarste nadruk:

‘whenever he really grapples with the problem the stress is always on *studium*. *Ingenium*, here [sc. in *A.P.* r. 408-11] as at the beginning of the *Ars*, is but a condition; without talent you cannot get down to work, *studium*. He puts it no higher because he is speaking as a teacher. A pupil can be taught how to use his gifts, but no one can be told how to become gifted.’³¹

Deze opmerkingen van Brink kunnen onveranderd van toepassing worden geacht op de *Aenleidinge*. Ook voor Vondel is de aanwezigheid van *ingenium* een voorwaarde: ‘dies geraeckt niemant tot volmaecktheit, dan die de natuur te baet heeft, [...]’ (r. 8-9).³² Meteen in de eerste zinnen van zijn ‘ars poetica’ wordt de noodzaak van talent geponereerd en daarmee is de verhouding natuur - kunst als kwestie dan ook afgehandeld.³³ Het uitgangspunt is vastgesteld en de leermeester heeft nu de handen vrij om zich geheel te wijden aan dat waar het hier om gaat: de lessen en regels.

Het begin van de *Aenleidinge* (r. 1-10), waarin deze kwestie aan de orde komt, wordt vaak geciteerd. Deze aanhef mag men dan ook klassiek noemen, zowel wegens de inhoud, waarover ik al iets zei, als wegens de vormgeving.

De eerste woorden zijn onmiddellijk gericht op de figuur om wie het draait in deze *Aenleidinge* en voor wie de raadgevingen in de tekst bedoeld zijn: de aspirant naar het dichterschap. De boodschap van de eerste zin is: de beginnende dichter moet zich laten onderrichten. Vondel opent met een onderwerpszin, waarin ‘de aankomende

dichter' door middel van een drieledige omschrijving met stijgend karakter is geamplificeerd ³⁵:

‘Die van zijnen Geest naer den Parnas gedreven, in den schoot der Zanggoddinnen nedergezet, en Apollo toegheilight wort, (...)’

Door de lengte van de onderwerpszin ontstaat een zekere spanning, die zich pas oplost aan het eind van de hoofdzin, in de woorden waarop het volle gewicht gaat vallen: *te laten breidelen*. In deze hoofdzin (‘[...] dient zijne genegenheit en yver door hulp van de Kunst, en leeringe te laten breidelen’) zorgt de verdubbeling van de erin aanwezige antithetische begrippen (‘genegenheit en yver’ tegenover ‘de Kunst, en leeringe’) voor een tegenwicht na de zware vooropgeplaatste bijzin. Het bepalend lidwoord voor ‘Kunst’ en de komma erna bewerken een vertraging in het ritme, waardoor deze termen de rustige nadrukkelijkheid krijgen die ze in de context behoeven.

Overigens is de amplificerende omschrijving van ‘de aankomende dichter’ geen vrijblijvende mythologische versiering. Door het noemen van de Muzen en de god der poëzie wordt hier, haast tussen neus en lippen door, aan het begin van de *Aenleidinge* de goddelijkheid van de poëzie gestipuleerd.³⁶ Het is kennelijk geen stelling die nog verdedigd hoeft te worden; in deze tekst uit 1650 ontbreekt een nadrukkelijke ‘defence of poetry’, de *Aenleidinge* bevat geen ‘Reden vande Waerdicheit der Poesie’, waaraan men in een vroeger stadium van de Nederlandse Renaissance wel de behoefte had.³⁷

De uitspraak waarmee de tekst begint (de aankomende dichter heeft onderricht), wordt ondersteund door twee vergelijkingen die in een antithetische relatie ten opzichte van elkaar staan: een talent³⁸ zonder lering is als een ongetoomd paard, een dichter die zich heeft laten onderwijzen, als het goed gedresseerde paard dat door kenners geroemd wordt. De vergelijking dient hier niet in de eerste plaats als versiering, maar als bewijsmiddel, een van de functies die door de retorica aan de *similitudo* worden toegekend.³⁹

Vondel gebruikte een bekend beeld: het getoomde paard komt veel voor om het tegendeel van ongebondenheid uit te drukken; met name symboliseert het de macht van de rede over de hartstochten. ‘Een Man der reden gehoorsaem, wort beteyckent met 't gebreydelt Peerdt’, deelt Van Mander⁴⁰ mee, en bij Ripa vinden we onder *Ragione*: ‘[...] gelijk het Paerd mette teugel wordt getoomt, en de kinders mette Roede, alsoo bestiert en betemt de Reeden, de snoode genegentheeden van den Mensche.’⁴¹

Maar Vondel doet hier iets anders dan alleen een vertrouwd beeld variëren. Hij gebruikte namelijk niet een willekeurige vergelijking. Dat wordt ons duidelijk, als we naar de passage over de *similitudo* kijken in de *Rhetorica ad Herennium*. Als tweede type vergelijking komt de *modus per negationem* aan de orde.

De tekst luidt als volgt (ik citeer hier de vertaling in de Loeb-editie⁴²):

‘In the form of a negation and for the purpose of proof, Comparison will be used as follows: “Neither can an untrained horse, however well-built by nature, be fit for the services desired of a horse, nor can an uncultivated man, however well-endowed by nature, attain to virtue.” This idea has been rendered more plausible, for it becomes easier to believe that virtue cannot be secured without culture, when we see that not even a horse can

be serviceable if untrained. Thus the Comparison is used for the purpose of proof, and moreover is presented

in the form of a negation, as is clear from the first word of the Comparison.’

De dubbele vergelijking aan het begin van de *Aenleidinge* blijkt een schoolvoorbeeld van de *similitudo* te zijn. Voor de lezer die zijn klassieken kende, werd hier aan de eigen evidentie van de vergelijking der twee paarden een dimensie toegevoegd: het feit dat Cicero zelf (op wiens naam de *Rhetorica ad Herennium* werd gesteld) deze vergelijking de kracht had toegekend om de erin uitgedrukte idee plausibel te maken.

Door deze tweeledige vergelijking, waarvan vooral de ‘positieve’ helft vrij breed is uitgewerkt (Vondel gebruikt hetzelfde procédé van verdubbeling als in de vorige zin: kunst en onderwijs, roskammer en berijder, roede en sporen, getemt en afgerecht), is de noodzaak van lering de lezer wel ingeprent. Het begin van de *Aenleidinge* heeft zo op een heel directe manier een van de taken vervuld die de retorica aan het *principium* van teksten oplegt: het *docilem parare* (bevattelijk maken) van de toehoorder/lezer ten opzichte van de te behandelen stof.⁴³ Om misverstand te voorkomen wordt in de laatste zin (r. 8-10) van deze passage het primaat van de aanleg nog even expliciet gesteld:

‘Natuur baert den Dichter; de Kunst voedt hem op, dies geraeckt niemant tot volmaecktheit, dan die de natuur te baet heeft, waer uit de kunst haren zwier en leven schept.’

Maar daarmee wordt de voornaamste strekking van dit *principium*, de noodzaak van onderwijs, niet meer ongedaan gemaakt.

Wat dient de aankomende dichter dan te leren? Die vraag brengt ons bij de onderwerpen die in de tekst worden aangesneden en daarmee bij de o p b o u w van de verhandeling.

De wijze waarop het betoog gestructureerd is, springt niet onmiddellijk in het oog. We ontvangen op dit punt enigszins paradoxale indrukken. Aan de ene kant maakt de tekst bij het doorlezen een vrij ‘compacte’ indruk.

Men wordt als het ware van het ene aspect naar het andere meegevoerd, zonder dat zich ergens een duidelijke breuk manifesteert. De *Aenleidinge* is niet in alinea's verdeeld⁴⁴ en ook bij analyse laat een verdeling in naar inhoud duidelijk onderscheiden paragrafen zich niet zonder meer aanbrengen. Maar aan de andere kant wordt hier een groot aantal punten slechts kort besproken, waardoor men na lezing met de indruk kan blijven zitten, dat Vondel een hoeveelheid onderwerpen in los verband, zoals ze hem te binnen zijn geschoten, bij elkaar heeft geplaatst.

Dat laatste idee moet bijvoorbeeld Kalff van het lezen van de *Aenleidinge* hebben overgehouden, blijkens zijn uitspraak dat in ‘deze reeks van in lossen samenhang medegedeelde opmerkingen en wenken, [...] zich de invloed van Horatius’, eveneens desultorische, *Epistula* [vertoont].’⁴⁵

Deze constatering is echter op de keper beschouwd merkwaardig. Wat zegt immers Vondel zelf in de *Aenleidinge* (r.155-58)?

‘Boven al let wel op de orde of den draet van uwe rede, en het vervolgh van zaecken: want zelfs geleerde bazen, die groot schijnen, zijn zomtijts

wispelturigh, springen van den os op den ezel, en mengen alle elementen onder een.'

Zou dan wat Vondel hier de dichters onder het oog brengt, niet hoeven te gelden voor zijn eigen verhandeling in proza? Dat is ook binnen het geheel van de eisen die men toen aan het schrijven stelde, en die zo sterk door de retorica bepaald zijn niet erg waarschijnlijk.

Kalff heeft echter toch gelijk als hij stelt dat men, ook wat de compositie betreft, een overeenkomst kan aanwijzen tussen Horatius' *Ars Poetica* en de *Aenleidinge*. De crux zit hem in het feit dat Horatius niet zo onbekommerd van de hak op de tak springt, als Kalff, zich voegend in bepaalde romantische opvattingen over de *Epistula ad Pisones*⁴⁶, te verstaan geeft. Met name het werk van Brink maakt duidelijk dat de *Ars Poetica*, volgens Horatius' eigen principes in deze, zeer zorgvuldig gecomponeerd is, zij het dan dat de erin te onderkennen structuren uiterst gecompliceerd zijn.⁴⁷

Nu moet om misverstand te voorkomen vooropgesteld worden, dat de opbouw van de stof in de *Aenleidinge* volstrekt niet overeenkomt met die in de *Ars Poetica*. Van de verschillende reminiscenties aan de tekst van Horatius die in de *Aenleidinge* aangewezen kunnen worden, beweegt de volgorde zich kriskras door de *Ars poetica*. Horatius behandelt ook veel méér aspecten dan Vondel. Aan de schema's die Brink geeft van de inhoudelijke structuur van de *Ars* hebben we dus niet veel. Maar wel kan naar mijn mening ons inzicht in Vondels wijze van componeren vergroot worden, door aandacht te schenken aan Brinks analyse van de methoden die Horatius toepast bij het structureren van zijn tekst.

Brink is tot de conclusie gekomen, dat de *Ars poetica* enerzijds globaal in een aantal 'hoofdstukken' te verdelen is, met daarbinnen weer verdere onderverdelingen, maar dat Horatius anderzijds bewust ernaar streeft het schema te doorbreken en te verdoezelen. Dat doet de Romein bijvoorbeeld door 'topics' als karakter, decorum, eenheid, vakmanschap, die raakpunten hebben met uiteenlopende aspecten van het dichterschap, meerdere malen aan de orde te stellen in verschillende delen van het werk, op de wijze van muzikale motieven die telkens worden herhaald. Daardoor ontstaat een netwerk van relaties in de tekst, die het gedicht onttrekken aan de mogelijkheid van sluitende schematische indelingen van simpele aard. Het 'schema' wordt bovendien onherkenbaar gemaakt doordat Horatius 'glijdende overgangen'⁴⁸ construeert, bijvoorbeeld met het aanbrengen van een verbinding (via een gemeenschappelijk woord, beeld, aspect) tussen het slot van de ene 'paragraaf' en de aanhef van de volgende.

Het lijkt mij dat deze structurelementen: globale paragraafindeling, patronen van herhalingen, glijdende overgangen, ook in Vondels *Aenleidinge* op te merken zijn. Ik zal nu eerst aangeven welk 'schema' ik in de *Aenleidinge* meen te onderkennen. Vervolgens zal ik wijzen op de andere elementen door de verschillende gedeelten achtereenvolgens te bespreken, vrij uitvoerig voorzover het de eerste daarvan aangaat, in grote lijnen voorzover het de volgende betreft.

Waarmee moet de aankomende dichter rekening houden? Dat is de vraag die na de inleiding van r. 1-10 op een antwoord wacht.

Het eerste onderwerp dat de aandacht krijgt, is de Nederlandse taal als m a t e r i a l van de dichter (r. 10-43).

Via een vloeiende overgang komen we in het volgende gedeelte (r. 43-65),

waarin besproken wordt hoe de dichter dit materiaal moet hanteren. Hier komen enige technische vaardigheden aan de orde: het gebruik van rijm en maat, en de beheersing van de stijl.

Techniek alleen is echter niet genoeg: er zijn nu eenmaal rijmers en poëten. Het is noodzakelijk voor de dichter dat hij weet maat te houden, anders vervalt hij in fouten, vooral ten aanzien van de *elocutio* (bewoording), en voldoet hij niet aan de maatstaven van de kenners (r. 65-102).

Daarna volgen er positieve wenken (r. 102-185). Hoe wordt de dichter wèl goed? Door te letten ‘op de lessen en regels der kunste, gevonden uit het voorbeeld der treffelijkste Dichteren’. Het voornaamste thema in dit gedeelte is dat van de geleidelijke groei naar steeds groter volmaaktheid. (Hier vinden we ook de boven al geciteerde beelden van het leerproces.) *Imitatio* staat daarbij als werkwijze centraal. Verschillende facetten van de dichterlijke werkzaamheid worden belicht, met name op het gebied van de *inventio*, van de *dispositio* en van het *decorum*.

Tenslotte is er de fase dat het dichterlijke produkt tot stand gekomen is (r. 185-230). Dan zijn we in het stadium van de kritiek, eerst die van de dichter zelf, en daarna die van deskundige beoordelaars, welke het werk zullen toetsen aan de eisen van kunst en zeden.

In de passage waarin het betoog wordt afgerond (r. 218-30), ziet Vondel deze toetsing mede als een taak voor een letterkundige academie naar Italiaans voorbeeld.

De aandacht die in r. 10-43 geschonken wordt aan de status en de kwaliteiten van de moedertaal, hangt natuurlijk samen met de betrekkelijk recente emancipatie van het ‘Nederduitsch’ tot een volwaardige cultuurtaal. Vondel kon in 1650 terugzien op een periode van taalbouw met belangrijke resultaten. Hij kan de beginnende dichter hier dan ook wijzen op een schat van materiaal in geschriften, en op een in bepaalde milieus aanwezige voorbeeldige spreektaal.⁴⁹

Tot aan regel 27 overwogen zo de positieve aspecten; daarna komen ook een aantal *vitia* (fouten) aan de orde. Men moet ‘onduitsche termen’ uitsluiten, maar in het ‘besnoeien’ van de taal vermijde men daarbij andere fouten: men moet ‘niet al te Latijnachtigh, nochte te naeu gezet en nieuwelijck Duitsch spreken’.⁵⁰ Vondel wijst hier op de gulden middenweg; ook ten aanzien van het taal materiaal is het voor de dichter zaak maat te houden, een thema dat vooral na regel 65 meer naar voren zal komen.

De norm die Vondel tegenover de ‘taalfouten’ stelt, is de natuur van de taal, waartegen men niet mag zondigen: ‘de tong [moet] haer eigenschap niet en verlieze[n]’ (r. 32-33), men moet niet ingaan ‘tegens den aert onzer tale’ (r. 34-35), de ‘muzijck der tale’ (r. 39) moet men niet bederven, ‘men magh [...] de tael niet vervalschen’ (r. 49-50). Het is bijvoorbeeld verwerpelijk de natuurlijke woordvolgorde te verstoren.⁵¹

In deze aanval op de onnatuurlijkheid past een lofprijzing van de ‘natuurlijke vrypostigheid, vloeientheit, en bevallijcken zwier’ der ‘oude Hollantsche liederen’ (r. 39-41). Even lijkt de balans in de verhouding natuur - kunst te gaan doorslaan naar de zijde van de natuur, maar onmiddellijk corrigeert Vondel dit door te wijzen op de tekortkomingen van deze liederen:

‘[...] het gebrack den eenvoudigen Hollander aen opmercking en oefening, om zijn geestigheid, uit een natuurlijke ader vloeiende, krachtigh op te zetten, en te voltoien. Het rijmen moet hy zich eerst gewennen, om rijkdom van woorden en rijmklancken gereet te hebben, [...]’ (r. 41-44).

De aanzet tot het bespreken van de technische vaardigheden (r. 43-65) is daarmee gegeven. Bijna ongemerkt is Vondel via onnatuurlijkheid - natuurlijkheid - natuurlijkheid-alléén-is-niet-voldoende, gekomen van de taal op de specifiek dichterlijke vaardigheden.

De overgang wordt op subtiele wijze onmerkbaar gemaakt door de bijzondere functie van *hy* in ‘Het rijmen moet hy zich eerst gewennen’. Wie wordt door *hy* aangeduid? Het lijkt direct terug te slaan op ‘den eenvoudigen Hollander’, die oefening ontbeert. In dat geval was echter, gezien de verleden tijd van ‘gebrack’, de vorm *moest* in plaats van ‘moet’ logisch geweest. En als we naar het vervolg kijken, zien we dat de uitspraken algemene geldigheid krijgen en niet gericht zijn tot de eenvoudige Hollander, maar over diens hoofd tot degene voor wie alle raad bestemd is: de aankomende dichter. Alleen tot hem, en niet meer tot de makers van ‘oude Hollantsche liederen’, spreekt dan ook de volgende zin:

‘Hierom waer het geraden eerst eenige heilige of weereltsche historien, oock verzieringen, uit Virgilius, Ovidius, Amadis, en Bokatius, te rijmen, [...]’ (r. 46-48)

Vondel had zonder problemen kunnen schrijven: ‘Het rijmen moet *men* zich eerst gewennen’.⁵² Door het gebruik van *hy* bracht hij (bewust of onbewust) dubbelzinnigheid in de pronominale aanduiding, waardoor de overgang naar een nieuw chapter werd verdoezeld.

De passage van r. 43 vgg. is op nog een andere manier aan de voorafgaande geschakeld, nl. doordat ook hier de natuur van de taal als toetssteen fungeert: ‘Men magh om het rijm en de maet de tael niet vervalschen’ (r. 49-50).

Uit dat voorschrift volgt dat het rijmwoord onnadrukkelijk moet zijn, geen rijmwoord moet lijken (r. 51-52). Dan dreigt echter het tegenovergelegen *vitium*. Vondel beveelt opnieuw de middenweg aan: ‘Het vaers schijne oock geen rymelooze rede’ (r. 52-53). Op de betekenis van de laatste twee woorden scharniert dan de overgang van de passage over het rijm naar de opmerkingen over versbouw. ‘Rymelooze rede’ is behalve ‘taal zonder rijm’, waardoor het in oppositie staat tot het voorafgaande, ook ‘proza, ongebonden taal’, waardoor het een aanknopingspunt biedt voor de rest van den zin: ‘[...], maer trecke den aert van een vaers aen, en sta wacker op zijne voeten.’ (r. 53-54) Deze deugd wordt vervolgens weer afgezet tegen de *vitia* aan weerszijden: slapheid en stijfheid (r. 54-55).

Met de uitspraak over stijl in r. 55 doet een nieuw element zijn intrede. Het komt echter niet onverwacht. In r. 44-46 (‘rijkdom van woorden en rijmklancken [...], zonder het welck de vaerzen kreupel en verleemt zouden vallen, en zelfs aertige vonden en gedachten hunne bevallijckheit verliezen’) wordt al indirect gerefereerd aan de onderscheiding *res - verba*, die duidelijker terugkeert in r. 56-58; en de termen waarmee in r. 54-55 over het vers wordt gesproken (gespierd, slap, gedrongen, stijf), leunen nauw aan tegen gebruikelijke stilistische qualificaties.

Wat over de stijl gezegd wordt is uitermate bescheiden van omvang, als we denken aan de uitgebreide aandacht die de *elocutio* in de retorische handboeken krijgt. De termen die hier gebruikt worden (snedigh, stomp, cierlijck, vriendelijck, zuiver, hard) hebben hun equivalent in de retorica, maar ze vormen slechts het topje van een ijsberg van qualificaties (men vergelijk bijvoorbeeld de lijst met meer dan 170 adjectieven bij het woord *stilus* in het register van Lausberg⁵³). Op de problemen van de interpretatie van deze termen bij Vondel kan ik hier niet ingaan.⁵⁴

Het somtijds invoeren van ‘harde vaerzen’ (r. 61) is toegestaan, als ze functioneel zijn, ‘ter zaecke vereischt worden’. Deze zelfde functionaliteit wordt gevraagd van de *epitheta*, het laatste element dat in dit onderdeel ter sprake komt:

‘Bynamen moeten niet ledigh staen, nochte voor stopwoorden dienen, maer de beelden slachten, die eenen balck of het gewelf onderstutten, en hun werck doende, met een tot cieraet des gebouws strecken.’ (r. 62-65)

De vergelijking vinden we ook in Cicero's *De oratore* III, 180: ‘Columnae et templa et porticus sustinent, tamen habent non plus utilitatis quam dignitatis.’⁵⁵ Het verband waarin de vergelijking gebruikt wordt, is bij Cicero iets anders, maar de strekking is verwant; ook hij wijst op het samengaan van functionaliteit en schoonheid. De gedachte die we hier bij Vondel vinden, is ook enkele malen uitgedrukt door Ronsard.

⁵⁶

In r. 65 begint een volgend gedeelte van de *Aenleidinge*, met opnieuw als uitgangspunt de aankomende dichter: ‘Wie voor Poet wil gaen, [...]’. Het begin haakt door de nadruk op de ‘rijmer’ aan bij het begin van de vorige ‘paragraaf’, waar het ging om het leren rijmen.

De strekking van dit gedeelte (r. 65-102) is hierboven al samengevat. In de eerste plaats gaat het erom, dat de aangeleerde vaardigheden van nul en gener waarde blijken, als de verwaande eigendunk van de beginnende dichter zijn gang kan gaan, en de dichter niet zijn plaats gewezen wordt door de verstandigen, die in tegenstelling tot ‘den gemeenen hoop’ de gave des onderscheids bezitten. Tegenover het pleit voor het gulden midden en de functionaliteit uit de voorafgaande passage, zien we hier de verwording van verwaande rijmers tot scheppers van het tegendeel: ‘woorden van anderhalven voet lang, of een doorgaende bravade, en loutere blaeskaeckerye’ (r. 75-76). Ook hier weer ligt de keerzijde van de *vitia* in de *n a t u r l i j k h e i d*: ‘d'Alleroutste en beste Poëten zijn de natuurlijckste en eenvoudighste.’ (r. 78-79).

In r. 86 gaat de auteur weer van de fouten over op raadgevingen. Hij begint, aansluitend bij het voorafgaande, met de opgeblazenheid, tezamen met het andere uiterste:

‘Om dan opgeblazenheid en kreupelheit te vermijden, zal men niet plat op d'aerde vallen, en in het stof kruipen, nochte doorgaens al te snel zonder noot aenjagen, maer op zijn pas voortdraven, en wel letten waer men rijzen, waer men wenden en keeren moet; [...]’,

een chiasmatische constructie die in zijn inhoudelijke elementen op Horatius terug-

gaat.⁵⁷ De dichter dient ook rekening te houden met zijn eigen vermogens (een thema dat in r. 136 vgg. verder wordt uitgewerkt):

‘Zommigen heffen hoog op, en laten het uit onvermogen laegh vallen.⁵⁸
Een goet zangmeester kent zijne stem, en spant de keel niet uit hare kracht.’
(r. 91-93)

Het voornaamste thema in deze passage (tot r. 103) is het *m a a t h o u d e n*; de norm waaraan telkens gemeten wordt is ‘den aert der zaecke’ (r. 90). We zien hier al de *decorum*-gedachte, die in r. 173 vgg. explicieter wordt uitgewerkt, tot uitdrukking komen. Ook retorisch ‘bloemwerk’⁵⁹ moet binnen de ‘voegelijckheit’ blijven en mag bovendien geen duisterheid ten gevolge hebben. Over dit punt van de ‘klaerheit’ (de *perspicuitas* der retórica) handelen dan r. 98-101. Het laatste *vitium* (‘Anderen schrijven slecht van heerlijke dingen, en schilderen de zon met houtkole.’, r. 101-102) sluit weer aan bij de *decorum*-gedachte.

De aanbeveling van r. 103-104 vormt een haast onvermijdelijke uitkomst van dit gedeelte. De leerling moet na al deze waarschuwingen wel bescheidenheid geleerd hebben en bereid zijn te leren van degenen die hem in r. 78 al als voorbeelden zijn aangewezen: de ‘alleroutste en beste Poëten’. De woorden van r. 103-104, ‘Een leergierige lette wel op de lessen en regels der kunste, gevonden uit het voorbeeld der treflijckste Dichteren’, zullen in goede aarde vallen.

Over het erna volgende centrale deel van de *Aenleidinge*, met de vele positieve raadgevingen, zal ik kort zijn. Een aantal punten heb ik ook al hierboven aangestipt, zoals dat over het verzamelen van kennis, met het beeld van de honingbij.⁶⁰ De teksten waaruit de leerling kan putten zijn van ethische aard. Ook op dit punt sluit Vondel zich aan bij Horatius, die de dichter in *Ars Poetica* r. 309-11 wijst op de ‘Socraticae ... chartae’.⁶¹ Ripa's *Iconologia*, waarvan de vertaling in 1644 was gepubliceerd, wordt speciaal genoemd als bron van dichterlijk materiaal.

Het verdere betoog loopt van het onderwerp kennis via talenkennis, het nut van vertalen en de vergelijking met het kopiëren door de schildersleerling, naar het thema dat de leerling geleidelijk opklimt vanuit de delen naar het geheel, een thema dat ik hierboven al heb besproken. Ook de verschillende beelden waarmee het geïllustreerd wordt, zijn reeds genoemd.

In dit gedeelte keert ook het motief van de ‘verwaandheid’ terug, dat al in de passage van r. 65 vgg. optrad. De gedachte dat het opklimmen naar de volmaaktheid (voor zover deze bereikbaar is; zie r. 145-47) een langzaam proces is, klinkt ook door in r. 147-48:

‘Beveel het papier niet terstont al wat u in den zin schiet, maer toetst uwe inbeeldinge, vonden en gedachten ofze der penne en den dagh waerdigh zijn.’

In deze regels gaat het over de *inventio*; in r. 155-73 komt voornamelijk de *dispositio* aan de orde, weer met verscheidene reminiscenties aan de *Ars Poetica*.⁶² De moeilijkheden waarmee de dichter te worstelen heeft, zijn rechtevenredig aan ‘de

grootheit der personaedjen en zaecken', wat de verbinding legt met het onderwerp van r. 173-83, het *decorum*:

‘De leergierige volge dezen gulden regel, die zich wijdt uitstrekt, om zijn werckstuck doorgaens geluckigh uit te voeren, dat is, dat hy lette op den staet, eigenschap en gesteltenis van elcke personaedje en zaecke, en die elck naer heur natuur uittekene.’⁶³ (r. 173-76)

‘Aldus geeft een kunstigh schilder elck dingh zijn eige verf.’ (r. 182-83) Deze conclusie roept het exempel op van de laatste zin in dit centrale deel van de *Aenleidinge*:

‘Wie de natuur allernaest volght, die is de rechte Apelles, en zoude, gelijk d'aeloude penseelen, niet alleen menschen, maar zelfs dieren en vogels verkloecken.’ (r. 183-85)

Vanaf r. 185-86 bevinden we ons in een nieuwe fase van de dichterlijke werkzaamheid: die waarin het werk is voltooid. Eerst hervat Vondel het thema van r. 147: kom niet te snel met iets voor de dag:

‘Maer om veiliger en vaster te gaen, geef uwe dichten niet in uwen eersten yver aen den dagh.’⁶⁴

Het tweede belangrijke punt is dat de dichter zijn werk moet onderwerpen aan kritiek. Maar dan de kritiek van een ‘Aristarchus’ (r. 190), een ‘openhartigen bestraffer’ (r. 202), en niet die van ‘eenen vleier, die elck naer den mont spreeckt’ (r. 201).⁶⁵ De hier gebruikte tegenstelling echoot de passage van r. 67-86, waarin het ‘bezadight oordeel’ werd geplaatst tegenover dat van de ‘slechthoofden’.

De kritiek zal zich moeten richten op ‘kunst’ en ‘zedes’. Het eerste aspect is al uitvoerig aan de orde geweest, het tweede (‘waer in menigmael deze goddelijcke wetenschap [een kenmerkende aanduiding] jammerlijk misbruickt wort’ - r. 192-93) krijgt hier nog een nadere uitwerking. Als men onzedelijkheid uitbant, zal, zegt Vondel onder meer, ‘de Schouwburgh een eerlijck tijtverdrijf strecken, en oock voor deftige lieden openstaen.’ (r. 198-99) Ook hier spreekt hij in de geest van Horatius.⁶⁶

Vanuit dit thema, de bereidheid zich aan kritiek te onderwerpen, vindt Vondel een wending terug naar het uitgangspunt van de *Aenleidinge*: de goddelijkheid van de poëzie:

‘Een omzichtig en leerzaam geest bemint Apolloos zonneshijn, die alle vezeltjens en stofkens ontdeckt. [...]: een Dichter behoort hemelval en de spraek der Goden te spreekken.’ (r. 211-13)⁶⁷

Met nadruk wijst hij op de verplichtingen die dat stelt, en daarmee vat hij nog eenmaal de functie en strekking van zijn hele betoog samen:

‘De hemelsche Poëzy wil niet op den middeltrap, maer moet in top staen, en op den toetssteen van een beslepen oordeel proef houden, naer de wetten by de Geleerden daer toe voorgeschreven, waer toe wy gewezen worden.’ (r. 214-17)⁶⁸

‘eenen nieuwen Parnas, naer den stijl van Italie, [...], daer men, zonder afgunst, onzijdigh elcks oude en nieuwe dichten toetste; zoo wel om de schoonheit en aertigheid te volgen, als om onze misslagen, uit een edele eerzucht, te mijden, en door dien middel de Neerlantsche Poëzy haren vollen glans te geven.’

Ik hoop dat deze gang langs de wegen van Vondels betoog de aard van de *Aenleidinge* als tekst heeft kunnen verhelderen. Misschien is daarmee ook iets bijgedragen tot het inzicht in de ‘boodschap’ van deze verhandeling. Ik heb niet de pretentie dat alle problemen van de tekst hiermee zijn opgelost. Met name bij de interpretatie van afzonderlijke passages, als men zich afvraagt wat bepaalde termen nu precies impliceren op die plaats, biedt deze ‘heldere’ tekst de moderne lezer nog veel weerstand.

Het lijkt me wel duidelijk geworden dat de *Aenleidinge* in nog sterkere mate een ‘horatiaanse’ tekst is, dan men tot dusver had vastgesteld. Niet zozeer omdat er op een groter aantal plaatsen directe reminiscenties aan de *Ars Poetica* zijn gevonde, maar wel omdat Vondel zij *Aenleidinge* schreef in de geest van Horatius. De eraan ten grondslag liggende ideeën over de dichtkunst zijn dezelfde als in de *Ars poetica*. En bovendien is de *Aenleidinge* horatiaans qua aanpak: in de niet-schematische betoogtrant, waardoor de wel degelijk aanwezige opbouw onopvallend wordt gemaakt; in de wijze waarop als vanzelf het ene aspect aan het andere wordt geschakeld, terwijl door een variërende herhaling van een aantal centrale motieven (het gulden midden, de geleidelijke groei) het geheel wordt samengevlochten tot een eenheid in verscheidenheid.

De mening dat Vondel alleen uit de praktijk putte, is onjuist. Waarschijnlijk zal men bij verdere gedetailleerde analyse nog meer uitspraken in de *Aenleidinge* met de retorica-handboeken in verband kunnen brengen, dan alleen de door mij genoemde.

Maar het is evenzeer onjuist om nu in het andere uiterste te vervallen en de tekst te beschouwen als een legkaart van ontleende gemeenplaatsen. Vondel demonstreert daarentegen wat hij zelf in zijn *Aenleidinge* de aankomende poëten inprent: hoe men al imiterende toch een werk kan voortbrengen met een onvervreemdbaar eigen signatuur, wanneer het gebruikte materiaal persoonlijk is verwerkt en tot een nieuw waardevol geheel wordt omgesmeed.

Haarlem, mei 1972

Eindnoten:

- 1 A.G. van Hamel. *Zeventiende-eeuwsche opvattingen en theorieën over litteratuur*. 's-Gravenhage 1918.
- 2 W.A.P. Smit. ‘Het Nederlandse Renaissance-toneel als probleem en taak voor de literatuur-historie’. In: W.A.P. Smit. *Twaalf studies*. Zwolle 1968, 1-39. Over het genoegen nemen met een globale kennis van de scaligeraanse concepties handelen speciaal p. 9-11.
- 3 Van Hamel, *Zeventiende-eeuwsche opvattingen*, p.14.
- 4 Zie het oordeel over Van Hamel bij Smit, ‘Het Ned. Renaissance-toneel’, p.8 en vergelijk de kritiek van Weinberg op de verwante methode van Spingarn: ‘A major consequence of this

- thematic organization of his book is that individual texts and individual authors do not exist as such. Interested as he is in the isolated idea - what so-and-so had to say about the three unities, or about inspiration, or about moral goals - Spingarn finds no occasion to analyze as an entity any single text among those that he reads or to state in its totality the critical position of any of his theorists. Just as there are no texts, there are no contextes; there are only separate passages, [...]' (J.E. Spingarn. *A history of literary criticism in the Renaissance*. With a new introduction by Bernard Weinberg. New York 1963, p. VII.)
- 5 G. Kalf. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. IV. Groningen 1909, p. 296.
 - 6 Kalf, *Geschiedenis*, V, p. 318-19
 - 7 J. te Winkel. *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, 2e druk. IV. Haarlem 1924, p. 335-7.
 - 8 A.J. de Jong. 'Vondel na zijn overgang naar de rooms-katholieke kerk'. In: *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*. Onder red. van F. Baur, W.J.M.A. Asselbergs, J. van Mierlo e.a. V. 's-Hertogenbosch etc. 1952, speciaal p. 58-59. Dat Vondel 'die klassieke trekjes [...] meermalen [ontleende] door bemiddeling van 'De Pictura Veterum' van Franciscus Junius', zoals De Jong op gezag van Geerts meedeelt, is een onverifieerbare bewering. Het gaat hier om noties die zo zeer tot het gemeenschappelijk cultuurbezit behoren, dat het aanwijzen van directe invloeden onmogelijk wordt. Zie de opmerking hierover bij Pater Maximilianus. *Vondelstudies*. Overzien en ingeleid door L.C. Michels. Terheijden 1968, p. 135.
 - 9 G.S. Overdiep. 'Vondel voor zijn overgang naar de roomsch katholieke kerk'. In: *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, IV. p. 406.
 - 10 J. Prinsen. 'Vondels proza. Inleiding'. In: J. van den Vondel. *De werken*. Voll. en geïll. tekstuittgave in tien deelen. [hieronder aangehaald als W.B.-editie] I. Amsterdam 1927, speciaal p. 46-53.
 - 11 J.F.M. Sterck. *Het leven van Joost van den Vondel*. Haarlem 1926, p.136. Sterck heeft deze mening elders enkele malen herhaald; zie Maximilianus, *Vondelstudies*. p. 134 en noot 70.
 - 12 Maximilianus, *Vondelstudies*, p. 119 en 134-38. (De studie 'Vondel en Horatius' is oorspronkelijk gepubliceerd in 1958 en 1959.) Vondel had de *Ars Poetica* zelf in proza vertaald. Deze vertaling, voor het eerst gedrukt in 1654, is waarschijnlijk van veel vroeger datum dan de *Aenleidinge*. In de opdracht van *Q. Horatius Flaccus Lierzangen en Dichtkunst*, gedateerd '1653. den 27 van Slaghtmaent.' noemt Vondel dit werk 'eenige jaren geleden, by my, tot een eerlijck tijtverdrif en oefeninge, by wintersche avonden, in 't rijmeloos vertaelt, met hulpe van wijlen den Heere, Daniël Mostert, Secretaris dezer stede, en Joan Vechtersz. of Victorijn, [...]' (W.B.-editie VII, p. 262). Victorijn was reeds in 1642 gestorven (zie H.F. Wijnman. 'De Amsterdamse literator Mr. Johannes Victorinus, een remonstrants Vondelvriend'. In: idem, *Uit de kring van Rembrandt en Vondel*. Amsterdam 1959, p. 110-36); Mostert in 1646 (zie bijvoorbeeld de brief van Vondel aan Hooft uit juli 1646, in: J.F.M. Sterck. *Vondelbrieven* [...]. Amsterdam 1935, p. 118-19, waar Vondel de beide overleden vrienden gedenkt). Brandt noemt de vertaalactiviteit bij zijn bespreking van het jaar 1635 (G. Brandt. *Leven van Vondel*. Met eene inl. en aant. voorzien door E. Verwijs. 2e dr. bewerkt door J. Hoeksma. Amsterdam 1905, p. 63.)
 - 13 Zie B. Weinberg. *A history of literary criticism in the Italian Renaissance*. Chicago 1961. 2 dln., spec. hoofdstuk III-IV; en M.T. Herrick. *The fusion of Horatian and Aristotelian literary criticism, 1531-1555*. Urbana (Ill.) 1946.
 - 14 Op de verstrengeldheid van retorica en poetica in de Renaissance hoef ik wel niet meer in te gaan. Voor ons taalgebied beschikken we over een goede uiteenzetting op dit punt in S.F. Witstein. *Funeraire poëzie in de Nederlandse Renaissance* [...]. Assen 1969, speciaal p. 1-97. Een beknopte en heldere inleiding geeft ook B. Vickers. *Classical rhetoric in English poetry*. London 1970.
 - 15 Vondel, W.B.-editie V. p. 484. De tekst van de *Aenleidinge* staat op 484-91. Ik ga van deze tekst uit. De regelnummers in mijn studie verwijzen derhalve naar de W.B.-editie.
 - 16 W.A.P. Smit. *Van Pascha tot Noah*. II. Zwolle 1959, p. 302-304, betoogt dat dit *Berecht* een imitatio geeft van Grotius' voorrede tot de vertaalde Phoenissae.
 - 17 Vgl. daartegenover Vossius' *De artis poeticae natura, ac constitutione liber* (1647), waarin veel principiële vragen van theoretische aard aan de orde komen.
 - 18 H. Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München 1960, par. 3 (p. 26).
 - 19 C.O. Brink. *Horace on poetry. I Prolegomena to the literary epistles*. Cambridge 1963. Op het werk van Brink (deel II, *The 'Ars poetica'*, Cambridge 1971, bevat de commentaar) baseer ik mij voorzover ik hier inga op Horatius. Ik heb daarbij tevens geprofiteerd van een aantal colleges

over de *Ars Poetica* gegeven door stafleden van het Seminarium voor klassieke filologie aan de Universiteit van Amsterdam in januari-maart 1972.

- 20 Lausberg, *Handbuch*, par. 4.
- 21 Lausberg, *Handbuch*, par. 4-8.
- 22 R.R. Bolgar. *The classical heritage and its beneficiaries. From the Carolingian age tot the end of the Renaissance*. New York etc. 1964, p. 265 vgg.
- 23 Bolgar, *The classical heritage* p. 271, naar een passage uit een brief van Francesco Pico.
- 24 Bolgar, *The classical heritage*, p. 273-75; *Erasmus en zijn tijd*. [Catalogus van de] tentoonstelling ingericht ter herdenking van de geboorte, 500 jaar geleden, van Erasmus te Rotterdam in de nacht van 27 op 28 oktober. Museum Boymans-Van Beuningen Rotterdam, 3 oktober-23 november 1969. Rotterdam 1969, nr. 170.
- 25 Zie J.D.P. Warners. 'Translatio - imitatio - aemulatio'. De nieuwe taalgids 50 (1957), p. 84. Het citaat uit Seneca, *Epist.* 84 (Vossius heeft nr. 85), vindt men op p. 15 van Gerardus Joannes Vossius. *De imitatione, cum Oratoriâ, tum praecipuè Poeticâ; deque recitatione veterum liber*. Amstelodami, apud Ludovicum Elzevirum, 1647: 'Apes debemus imitari, & quaecunque ex diversa lectione connessimus, separare. Meliùs enim distincta servantur. Deinde adhibitâ ingenii nostri curâ, & facultate, in unum saporem varia illa libamenta confundere: ut etiamsi apparuerit undi sit, aliud tamen esse, quàm unde sumtum est, appareat.' Dat is in de vertaling van de Loeb-editie: 'We [...] ought to copy these bees, and sift whatever we have gathered from a varied course of reading, for such things are better preserved if they are kept separate; then, by applying the supervising care with which our nature has endowed us, - in other words, our natural gifts, - we should so blend these several flavours into one delicious compound that, even though it betrays its origin, yet it nevertheless is clearly a different thing from that whence it came.' (Seneca. *Ad Lucillum epistulae morales*. With an English translation by Richard M. Gummere. II. London etc. 1953, p. 279, brief 84; 5.) Zie ook noot 60.
- 26 *Erasmus en zijn tijd* (zie noot 24), nr. 170.
- 27 Behalve op de al genoemde termen wijs ik nog op de volgende woorden en zinnen in de *Aenleidinge* die in verband gebracht kunnen worden met de situatie van de *beginner*, de *leerling*: *aenleidinge* (titel), *onderwijs* (r. 5), *afgerecht* (7), *voedt op* (8), *oefening* (42), *zich gewennen* (43), *zich meester maecken van* (49); *Wie voor Poeet wil gaen moet van een' rijmer wel Poeet*, maar van Poeet geen rijmer worden; anders gaet men van de hoogste in de laagste schole, en op de A B banck zitten (65-67); die eerst hun A B opzeggen (72), die wat verder komen (73); Een leergierige lette wel op de lessen en regels der kunste, gevonden uit het voorbeeld der treflijkste Dichteren. Hij bevljigtige zich omdagelijx toe te nemen in kennisse van verscheide wetenschappen (103-105); *leitsman* (130); *Wie zijn zwackheit gevoelt, dient nootzaeckelijck raet te zoeken by anderen, en elck meester in zijn kunst en ambacht te gelooven, en de volmaeckste manieren van spreken en wercken by hen uit te kiezen* (164-67); *Wie dit maghtigh is, en daer den slagh van heeft* (176-77).
- 28 Opmerkelijk is, dat Horatius, sprekend over de eenheid van het gedicht, aan een verwant beeld een tegengestelde strekking verbindt. Ik doel op *Ars Poetica* r. 32-35 (Horatius. *Satires, epistles and Ars Poetica*. With an English translation by H. Rushton Fairclough. London etc. 1970, p. 452): 'Aemilium circa ludum faber imus et unguis / exprimet et mollis imitabitur aere capillos, / infelix operis summa, quia ponere totum / nesciet.' In Vondels vertaling (W.B.-editie VI, p. 358): 'Een slecht beelthouwer, beneden het Emilische schermschool wonende, zal wel nagels uitbeelden, en het zachte hair in koper nabootsen, maer in het voltoien van het werk ongeluckigh zijn, om dat hy het geheel niet wel weet te stellen.' Hierin komt juist naar voren, dat het scheppen van een geheel méér vereist dan vaardigheid in het weergeven van de afzonderlijke onderdelen.
- 29 Brink, *Horace on poetry* I, p. 255-56.
- 30 *Ars Poetica* r. 408-411; in de vertaling van Vondel (W.B.-editie VII, p. 368-69): Men heeft onderzocht, of men door natuur of door kunst een goet vaers dicht. Ick zie niet wat voordeel het staen naer de kunst, zonder eene rijcke ader, inbrenge; nochte oock niet wat nut een ongeslepen vernuft bare. Het een behoeft des anders hulp, en zy passen wel te zamen.'
- 31 Brink, *Horace on poetry* I, p. 258. Over de verhouding *ars - ingenium* schrijft Brink verder in deel II, p. 394-95.
- 32 Vgl. 'Hebtge natuur niet te baet, onderwint u niet te zeggen nochte te dichten', Vondels vertaling (W.B.-editie VII, p. 368) van *Ars Poetica* r. 385 ('Tu nihil invita dices faciesve Minerva'), welke regel door Brink (I, p. 258) wordt aangehaald als een van de aanwijzingen voor Horatius'opvatting dat *ingenium* vooral een voorwaarde is.

- 33 Alleen in r. 39-43 wordt nog aan de verhouding gerefereerd als Vondel schrijft dat ‘het [...] den eenvoudigen Hollander aen opmercking en oefening [gebrack], om zijn geestigheid, uit een natuurlijkke ader vloeiende, krachtigh op te zette, en te voltoien.’
- 35 Een van de *genera* van de *amplificatio* is het *incrementum*, dat bestaat ‘in der von unten graduell aufsteigenden sprachlichen Bezeichnung des zu amplifizierenden Gegenstandes’ (Lausberg, *Handbuch*, par. 402). We hebben hier overigens niet te maken met een zuiver geval van versterkende omschrijving van eenzelfde object door middel van synoniemen, omdat naar de Parnas gedreven worden, bij de muzen ontvangen en aan Apollo gewijd worden als verschillende, elkaar opvolgende stadia beschouwd kunnen worden. Wel is het gemeenschappelijk element telkens ‘degene met neiging tot de poëzie’; het stijgende karakter ligt vooral in de hiërarchie eigen geest - Muzen - Apollo.
- 36 Dat de mythologie van Apollo en de Muzen mede als zodanig kon fungeren, wordt getoond door Grahame Castor. *Pléiade poetics. A study in sixteenth-century thought and terminology*. Cambridge 1964, p. 29-34: ‘Of course, the idea that poetry is of divine origin was also embodied in the myth of the Muses, which was fully current among the predecessors of the Pléiade.’ (p. 29) ‘The Pléiade, however, laid great stress on the substance of the myth and gave it pride of place among their poetic theories.’ (p. 30). Castor haalt bewijsplaatsen aan van o.a. Pontus de Tyard en van Peletier. Bij deze laatste leest men bijvoorbeeld: ‘[...] les anciens ont fet Apolon e les Muses presider a la Poësie, comme Dieus a une chose diuine: pour montrer qu'ele n'à origine autre que celeste.’ (Castor, p. 33).
- 37 Deze opmerking en die over r. 8-10, hieronder, dank ik aan Marijke Spies. Over ‘The defence of poetry’ handelt Weinberg, *A history of literary criticism in the Italian Renaissance*, hoofdstuk VII.
- 38 Ik vertaal ‘vernunft’ met *talent*. Vgl. Cesare Ripa, *Iconologia, of uytbeeldingen des verstands*. [...] Uyt het Italiaens vertaelt door D. P. Pers. Amstelredam, Dirck Pietersz Pers, 1644, p. 547, s.v. Ingegno. *Vernuft, Verstand*. ‘t Vernuft is soodanige kracht des geests, die den mensch uytter natuyre vaerdigh en bequaem maeckt tot alle weetenschappen, waer toe hy zijnen wille en arbeyt wil voegen en schicken.’
- 39 Over de *similitudo* handelt Lausberg, *Handbuch*, par. 422-25, 843-47.
- 40 C. van Mander. *Uytbeeldinghe der figueren* [...]. 't Amsterdam, Cornelis Lodewycksz. van der Plasse, 1616, fol. 114v. Het beeld komt al bij Plato voor. Bij Poot lezen we: ‘Met diergelyk zinnebeeld heeft Plato [in margine: ‘In Phaedro vide & Plutarchum de Virtute Morali.’] de begerlykheden, die zich aen de reden onderwerpen of niet onderwerpen, afgeschetst door een getemt en ongetemt paert: want indien iemand zyne driften niet beteugelt, die wort door de zelve wechgerukt en ten verderve gevoert, even als door een wilt en hollent paert: [...]’ (Hubert Korneliszoon Poot. *Het groot natuur- en zedekundigh werelttoneel of Woordenboek van meer dan 1200 aeloude Egiptische, Grieksche en Romeische zinnebeelden of beeldenspraek* [...]. Delft, Reinier Boitet, 1743-1750. 3 dln. Deel II, p. 338, s.v. Reden.) Plato gebruikt het beeld van de twee paarden in *Phaidros*, 253C-254. Plutarchus neemt het over in *De virtute morali*(445C), waarin hij uitvoerig spreekt over de beheersing van de hartstochten door de rede.
- 41 Ripa, *Iconologia*, 1644, p. 436.
- 42 [Cicero]. *Ad C. Herennium. De ratione dicendi. (Rhetorica ad Herennium)*. With an English translation by Harry Caplan. London etc. 1954, p. 378-79. De vergelijking luidt in de latijnse tekst: ‘Neque equus indomitus, quamvis bene natura compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates quae desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire. Het woord *virtus* is moeilijk te vertalen; het Engelse ‘virtue’ dekt het slechts gedeeltelijk. Het is in elk geval een belangrijk begrip in de *artes*. Daar komt het dicht bij wat Vondel in de *Aenleidinge* (r. 9) ‘volmaecktheit’ noemt. Vgl. Lausberg, *Handbuch*, par. 7 en 8, waar gesproken wordt over de hiërarchie van de artistieke vermogens en waar we o.m. lezen: ‘Ein in seiner *ars* vollkommener Schuster, Musiker usw. hat die *virtus* seiner *ars*.’. De vergelijking uit de *Rhetorica ad Herennium* wordt aangehaald door Vlysses Aldrovandus. *De quadrypedibus solidipedibus volumen integrum*. [...] Bononiae, Victorius Benatius, 1616, fol 109r. (Dit werk handelt o.a. over het paard.) Aldrovandus voegt er ter verduidelijking nog een plaats aan toe: ‘Et Aristippus teste Laërtio dicebat sic differre doctos ab indoctis, vt differunt equi domiti ab indomitis’.
- 43 Lausberg, *Handbuch*, par. 266-68, 272. Witstein, *Funeraire poëzie*, p. 58-65.
- 44 Dat wil zeggen in de eerste uitgave, van 1650 (J. v. Vondels *Poëzy of verscheide gedichten*. By een vergadert, vermeert en op een nieuw overzien. Mitsgaders een Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste. t'Amsterdam, Joost Hartgers, 1650. *Unger* nr. 4.) en in de voornaamste moderne

tekstuitgaven. In de door Geeraerd Brandt en Johannes Vollenhove na de dood van Vondel uitgegeven bundel *Poëzy* (1682, 2 dln. *Unger* nr. 8) is de tekst wèl in alinea's verdeeld Deze zijn vrij kort (er zijn 24 alinea's) en ze volgen de lichte wendingen in het betoog, waarbij de keuze van de plaats waar wordt ingesprongen soms wat willekeurig aandoet. Ze helpen in elk geval niet de tekst te structureren naar grotere, qua inhoud samenhangende gedeelten. Wel vallen de hieronder door mij aan te wijzen 'overgangen' telkens samen met een alinea-overgang in de editie-1682.

- 45 Kalff, *Geschiedenis* V, p. 319.
- 46 Brink, *Horace on poetry*, I, p. 17-18.
- 47 Brink, *Horace on poetry*, I, p. 244-71.
- 48 Brink, *Horace on poetry*, I, p. 6.
- 49 De kwestie hoe men zich precies de taalkundige realiteit moet voorstellen, waaraan Vondel hier refereert, valt buiten mijn bestek. Zie hierover o.a. Hellinga's *Opbouw*, p. 174-75 (W. Hellinga. *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur*. Anastatische herdruk van *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands* met aansluitende opstellen. Voor de herdruk gereedgemaakt en van register voorzien door P. Tuynman. Arnhem 1968.)
- 50 Horatius pleit eveneens voor matiging bij het invoeren van neologismen (*Ars Poetica* r. 51). Ook Sebillet (*Art poetique françoys*, 1548) zegt dat men voorzichtig moet zijn met het gebruik van een nieuw woord, opdat 'l'asprété du mot nouveau n'égratigne et ride les aureilles rondes' (geciteerd naar Bernard Weinberg. *Critical prefaces of the French Renaissance*. Evanston (Ill.) 1950, p. 5. Ik wil met het aanwijzen van deze en volgende overeenkomsten tussen de *Aenleidinge* en bepaalde Franse teksten geenszins suggereren dat er sprake zou zijn van een directe relatie tussen de teksten. De genoteerde plaatsen hebben een vrij toevallig karakter. Ze illustreren niet meer dat dat verwante uitspraken bijvoorbeeld ook bij de auteurs van de Pléiade voorkomen.)
- 51 Vgl.: 'Tu ne transposeras jamais les paroles ny de ta prose ny de tes vers, car nostre langue ne le peult porter non plus que la Latin un solecisme. Il fault dire "Le roy alla coucher de Paris à Orleans" et non pas "A Orleans de Paris le roy coucher alla".' Pierre de Ronsard. [(3e) Voorrede tot] *Les Quatre Premiers Livres de la Franciade*. Paris 1587, fol. A9v, geciteerd naar Weinberg, *Critical prefaces*, p. 261.
- 52 Vondel vertoont in de *Aenleidinge* een zekere voorkeur voor onpersoonlijke aanduidingen. Hij begint wel met *hy* (r. 10), d.i. de dichter, in r. 16 gevarieerd tot *den leerling*, maar in r. 19 gaat de tekst over op een onpersoonlijke formulering: *Zoo men ...*, herhaald in r. 24. In r. 30, 36 en 38 worden *wy* en *ons* gebruikt als een variant van de onpersoonlijke aanduiding, mogelijk gekozen wegens het algemenere karakter van de uitspraken waarin ze staan. In r. 34 en 40 staat weer *men*. Dan volgt het *hy* van r. 43 en meteen daarna gaat Vondel weer over op *men*, dat daarna voorlopig de overhand houdt. Pas in r. 96 gebruikt hij de tweede persoon (*Verciertge uw vaers [...]*). In r. 103 komt met *Een leergierige*, waarop *hy* (r. 104) terugslaat, de derde persoon weer aan de beurt. Ook in de rest van de tekst blijven deze verschillende aanduidingen elkaar afwisselen. Dat de tweede persoon in de laatste helft van de *Aenleidinge* meer voorkomt dan in de eerste, kan men verklaren uit het feit dat het aantal directe raadgevingen er groter is.
- 53 Lausberg, *Handbuch*, p. 818.
- 54 Men vergelijkte nog voor een dergelijke serie termen Vondels vertaling van *Ars Poetica* r. 445-49: 'Een goet en voorzichtig man zal kunstlooze vaerzen berispen, de harde bestraffen, de oncierlijcke doorhalen, al te overdadige cieraden besnoeien: die niet helder genoeg zijn, zal hij eenen luister geven: het twijfelachtige wraecken, en het geen verandering eischt aanwijzen.' (W.B.-editie VI, p. 369-70). Het adjectief 'vriendelijk' had Vondel ook gebruikt in zijn vertaling van *Ars Poetica* r. 99 (Non satis est pulchra esse poemata; dulcia sunt): 'Het is niet genoeg dat gedichten schoon zijn; laetze oock vriendelijck wezen, [...]' (W.B.-editie VII, p. 360). Zie Maximilianus, *Vondelstudies*, p. 135.
- 55 Dat is in de vertaling van de Loeb-editie: 'In temples and colonnades the pillars are to support the structure, yet they are as dignified in appearance as they are useful.' (Cicero. *De oratore*. Book III [...]. With an English translation by H. Rackham. London etc. 1960, p. 143). Het beeld wordt ook verwerkt door Matthijs Castelein in zijn *Const van Rhetoriken*, strofe 60. Zie S.A.P.J.H. Iansen. *Verkenningen in Matthijs Casteleins Const van Rhetoriken*. Assen 1971, p. 189.
- 56 'Tes epithetes seront recherchez pour signifier, et non pour remplir ton carme ou pour estre oyseux en ton vers: [...]' Ronsard, *Abregé de l'Art poétique françois*. Paris 1565, fol. B3v, geciteerd naar Weinberg, *Critical prefaces*, p. 202. '[...], l'enrichissant [sc. ton oeuvre] d'epithetes significatifs et non oisifs, c'est-à-dire qui servant à la substance des vers, [...]' Ronsard, [(3de)

- Voorrede tot] *Les Quatre Premiers Livres de la Franciade*. Paris 1587, fol. A5r, geciteerd naar Weinberg, *Critical prefaces*, p. 256.
- 57 *Ars Poetica* r. 27-28. Vgl. Vondels vertaling (W.B.-editie VII, p. 358): ‘Die groote dingen voor heeft, is opgeblazen. Die al te veilig wil gaen, en voor onweder vreest, kruipt langs de aerde.’ (Maximilianus, *Vondelstudies*, p. 135).
- 58 Vgl. *Ars Poetica* r. 136-39, in Vondels vertaling (W.B.-editie VII, p. 361): ‘[...] nochte ghy zult zoo beginnen gelijk eertijts die omlooper [Hor.: scriptor cyclicus]: Ick zal Priams fortuin, en eedlen oorlogh zingen. Wat ou dees stoffer, 't geen tot zoo groot eenen boha paste, voor den dagh kunnen brengen? Bergen willen baren, en daer kooft een belachelijck muisken voor den dagh.’ Daartegenover wordt de aanhef van de *Odysee* gesteld.
- 59 Vgl. Lausberg, *Handbuch*, par. 540, 7: ‘Der *ornatus* mit dem Akzent auf der *varietas* heisst *fl o s*.’
- 60 Vgl. nog: ‘Tantost il [sc. le poët heroïque] est philosophe, tantost medecin, arboriste, anatomiste, et jurisconsulte, se servant de l'opinion de toutes sectes selon que son argument le demande. Bref, c'est un homme le quel comme une mousche à miel delibe et succe toutes fleurs, puis en fait du miel et son profit selon qu'il vient à propos.’ Ronsard, [(3e) Voorrede tot] *Les Quatre Premiers Livres de la Franciade*. Paris 1587, fol. A6r, geciteerd naar Weinberg, *Critical prefaces*, p. 257.
- 61 In Vondels vertaling (W.B.-editie VII, p. 366): ‘Wijs wezen is de bron en oorsprong van het schrijven. Filosoofsche boecken kunnen u stof leveren, en de woorden zullen de zaeck van zelf volgen, [...]’
- 62 Zie Maximilianus, *Vondelstudies*, p. 136-37.
- 63 Vgl. *Ars poetica* r. 156-78. Het begin van deze passage werd door Vondel als volgt vertaald (W.B.-editie VII, p. 361-62): ‘zoo moetghe op de zeden van ieders oude letten, en elck licht veranderlijcke natuur en jaeren hare eigenschappen byzetten’. Zie Maximilianus, *Vondelstudies*, p. 137.
- 64 Volgens Maximilianus, *Vondelstudies*, p. 137, ‘horen we [hierin] duidelijk een echo van Horatius' bekende “nonumque prematur in annum” [vs. 388], door Vondel vertaald: “hou u schriften negen jaren by u t'huis” (W.B.-editie, p. 368). In elk geval komt de bedoeling overeen.
- 65 De tegenstelling vleiers - openhartige critici komt bij Horatius uitvoerig aan de orde in *Ars Poetica* r. 419-52. Aristarchus wordt genoemd in r. 450. Over de ‘razende dichters’ (vgl. *Aenleidinge* r. 203-206) handelt het slot van Horatius' gedicht (r. 453 vgg.).
- 66 Vgl. *Ars Poetica* r. 244-50, in de vertaling van Vondel (W.B.-editie VII, p. 364): ‘De Faunen, uit den bosschen op het tooneel gebrogt, hoeden zich, mijns oordeels, datze door al te doorwrochte vaerzen niet dartel zijn, als ofze onder hovelingen en grooten verkeert hadden; nochte vuile of lasterlijcke woorden [Hor.: *immunda ignominiosaque dicta*] uitsmijten: want de Ridders, de treffelijcksten, en rijksten stooten zich hier aen: en zy hooren niet gaerne, en prijzen niet het geen de gemeene man prijst.’
- 67 Vgl. het citaat uit Montaigne's *Essais* in Hoofts *Reden vande Waerdicheit der Poesie*: ‘want de Poesie sejt den grootsten Michel de Montage [zetfout, het hs. heeft Montagne], is de taele der Goden.’ (In margine: ‘c'est le langage des Dieux’). P. C. Hooft. *Sonnetten. Reden vande Waerdicheit der Poesie*. Bezorgd door P. Tuynman. Amsterdam 1971, p. 59.
- 68 Vgl. *Ars Poetica* r. 372-73, in de vertaling van Vondel (W.B.-editie VII, p. 368): ‘Middelmatigh in Poëzy te zijn, laeten Goden, nochte menschen, nochte schouburgen toe.’